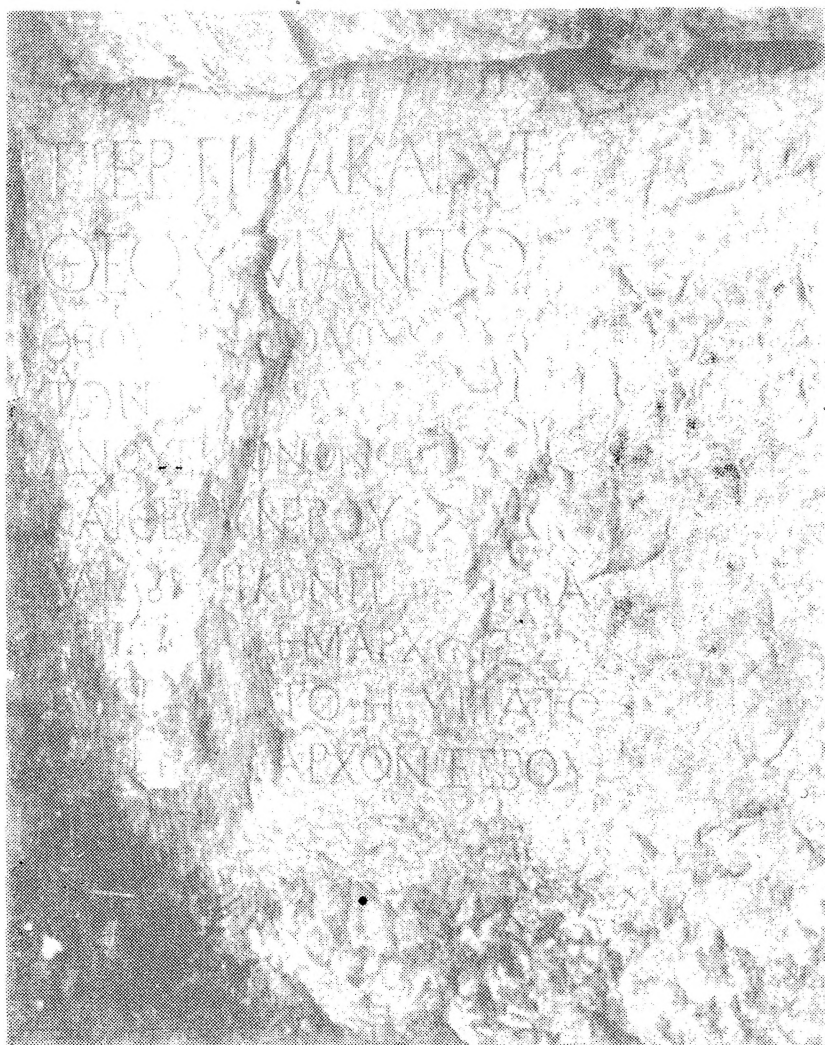

ПОЧАСНИ НАТПИС СЕПТИМИЈА СЕВЕРА ИЗ ОХРИДА

Споменик који овде објављујемо налази се узидан споља у цркву Св. Софије у Охриду, на самом дну зида који с десне стране под углом належе на апсиду. Узидан је у положеном положају и то тако да му је горњи део покривен зидом апсиде, а лева (доња) страна делимично укопана у земљу. Како се види из приложене фотографије, натпис на овом споменику је неравномерно оштећен: док је десна (горња) страна натписа потпуно излизана или обијена, на левој половини слова су савршено очувана и читка, уколико нису нестала у једном оштећењу, очигледно изазваном неким оштрим предметом, које се као неравна бразда, паралелна с тлом, провлачи с краја на крај натписа. Изгледа да је ниво тла на овом месту био доскора знатно виши него сада и да су очувани управо они делови натписа који су били под земљом. Тиме би се објаснила и иначе несхватљива чињеница да је наш споменик до данас остао непознат, да га нису приметили ни путописци и истраживачи старина прошлог века (Хан, Димица) ни Никола Вулић, који је не само ревидирао све античке натписе ове области, већ објавио и натпис који је узидан у цркву Св. Софије одмах изнад нашег¹. Натпис се морао појавити после неких земљаних радова којима је откривен део темеља. Том приликом је по свој прилици нането лопатом или мотиком и оштећење које унаказује очувану половину натписа.

Тачне димензије споменика није могуће утврдити. У питању је свакако, како показује натпис, база за статуу. Видљива површина натписа има око 66×66 см. Она може имати десетак сантиметара више у дужини. Слова су неједнаке висине: у рр. 1—3 око 3,5 см, у рр. 4—7 око 2,5 см, и у последњим редовима око 2 см. И облик слова није уједначен. Поред четвртастих сигма и епсилона, с израженим серифима, у 4. реду налазимо лунарно епсилон, а у рр. 3 и 5 широко, китњасто омега. Лигатуре: р. 7 $\widehat{NE}$, р. 8 $\widehat{HN}$, р. 9 $\widehat{HM}$ и $\widehat{HC}$, р. 11 $\widehat{TE}$.

¹ Уп. Н. Вулић, *Антички споменици наше земље*, Споменик СКА LX XI, 1933, бр. 176 (посвета *I. O. M.* за спас цара Галијена подигнута од стране вексилација легија II *Parthica* и III *Augusta*, старањем дукса Аурелијана и препозита Синфоријана).

Сл. 1 — Fig. 1

- [— — — — ? — — — — —]
 [— — — ? Αὐτοκράτορα Καί-]
 1 σαρά [Λ.] Σεπτίμιον Σ[εουήρον]
 Περτίνακα Εὐσε[βῆ] Σεβαστόν.]
 θεοῦ Μ. Ἀντωνί[ν]ου Εὐσεβοῦς υἱόν,
 4 θεοῦ Κ[ομμ]όδου ἀδελφ[όν], θεοῦ Ἀν-
 τωνα[ίνου] Εὐσεβοῦς υἱωνόν, θεοῦ Ἀδρι-]

- ανοῦ ἔκγονον, θεοῦ [Τραϊανοῦ Παρθικοῦ]
 καὶ θεοῦ Νέρου[α ἄπ]όγονον, Ἀραβικόν]
 8 Ἀδιαβηνικόν, πα[τέρα π]α[τρίδος, ἀρχιερέα]
 [μέγιστον], δημαρχικῆς [ἐξουσίας τὸ δ',]
 [α]ὐτοκρ[ατορ] τὸ γ', ὑπατο[ν τὸ β', Δάσσα-]
 [ρη]τίω[ν] ἄρχοντες βου[λή καὶ δῆμος]

Р. 1. Испред овог реда стоји (покривен попречним зидом апсиде) још један, а можда и два реда. Ако допунимо [Αὐτοκράτορα Καί]σαρα морамо претпоставити да су слова у том реду знатно већа (14 слова према 21 у сачуваном првом реду). Могућ је међутим и почетак: [τὸν μέγιστον καὶ θεῖό] [τατον Αὐτοκράτορα Καί]σαρα, у ком случају би број слова у прва три реда био : 18, 19 и 21. Такав почетак налазимо на посветама Септимију Северу из Охрида² и Прилепа³. Питање је само да ли је ословљавање Септимија Севера са μέγιστος и θεῖοτατος уведено већ у првим годинама његове владе из којих, као што ћемо видети, потиче наш натпис⁴.

Р. 2. Изнад места где се налазило слово бета у речи Εὐσεβῆ урезана је једна коса црта с малим серифом на горњем десном крају. Није јасно због чега. Да ли је реч Εὐσεβῆ била скраћена за једно слово, због недостатка простора или омашком клесара па је цртицом обележено скраћивање?

Р. 3. Марко Аурелије се скоро увек појављује на натписима с титулама Pius Germanicus Sarmaticus. Постоје, међутим, и натписи с краћом титулатуром: divi M. Antonini Germ. Sarm. f. (CIL VI, 31321) па и просто: divi M. Antonini f. (CIL XIV, 114). Према простору на нашем натпису најбоље одговара допуна Εὐσεβοῦς.

Р. 6. Текст је дужи него у било ком другом реду па се мора претпоставити неко скраћење или лигатура.

² J. G. Hahn, *Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar*, II. Abt., Wien 1869, стр. 159 и 162, бр. 2; cf. *BCH* 85 (1961), 168.

³ Н. Вулић, *Антички споменици наше земље*, Споменик САН ХСVIII, 1948, бр. 365; cf. *BCH*, 85 (1961), 172.

⁴ Посвете из Охрида и Прилепа не могу се датовати. Позната су ми два примера која се могу узети као аналогije, мада непотпуне, за предложени почетак: *IGR* I, 746 (из Тракије) — Αὐτοκράτορα μέγιστον Λ. Σεπτίμιον Σεουήρον и *SEG* II, 455 (из Истрије) — τὸν θεῖοτατον Αὐτοκράτορα Καίσαρα Λ. Σεπτίμιον. Победничке титуле датују оба ова натписа у време између 195. и 198, cf. P. Kneissl, *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser* (Göttingen 1969), 214.

Број натписа посвећених цару Септимију Северу расте из године у годину и достиже неколико стотина примерака. Постојеће студије о овом цару: M. Platnauer, *Life and Times of the Emperor L. Septimius Severus* (1918); J. Hasebroeck, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus* (1921), и G. J. Murphy, *The Reign of the Emperor L. Septimius Severus from the Evidence of the Inscriptions* (1945) — да наведемо само најновије — почивају углавном на епиграфском материјалу сабраном у *CIL* (уп. збирку натписа код Хазебрека, н. д., 174—189, и Марфијеве речи, н. д., *Introduction*, р. 2, да је после појаве Платнауеровог и Хазебрековог дела нађено мало натписа из времена Севера). Ниједан натпис из Македоније није обухваћен у овим збиркама.

Р. 9. За допуну *δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ δ'* види ниже.

Р. 10. Реч *αἰῶν[οκράτωρ]* не може стати у лакуну, морала је бити скраћена. Број *η'* издвојен је знацима интерпункције.

Р. 11. Сачувана слова на почетку реда омогућују сигурну допуну [*Δαπσχη*]*τίων* итд. Иначе бисмо се колебали између ове допуне и *Λαχινδίων*. За однос Дасарета и Лихнида уп. Папазоглу, *Македонски прагови у римско доба* (1957), стр. 223—230, и допуњено новим налазима, *Охрид и Охридско у античко доба* (у штампи).

Натпис на споменику који су архонти, веће и народ Дасарета подигли Септимију Северу у Лихниду улази у бројну серију почасних натписа посвећених овом цару широм римског царства и не садржи неке нове елементе. У њему је царско име дато с пуном титулатуром, која обухвата, између осталог, и имена Северових претходника, владара династије Антонина, у коју је Север ушао аутоадопцијом, прогласивши себе сином Марка Аурелија и братом Комода, да би својој власти дао већу легитимност. Главни интерес натписа лежи у томе што потиче, како показују победничке титуле *Arabicus Adiabenicus* и број императорских акламација (VIII), из ранијих година Северове владе. Ближе датовање натписа, важно и ради утврђивања повода за подизање споменика, отежано је тиме што је број година трибунске власти нестао у оштећеном делу натписа.

Титуле *Arabicus Adiabenicus* дају као *terminus post quem* лето 195. године, када је Септимије Север однео своје прве победе над римским суседима у Месопотамији, непосредно после победе над својим супарником Песценијем Нигером⁵. С обзиром да се ове титуле појављују без додатка *Parthicus* (*Parthicus Arabicus Parthicus Adiabenicus*) натпис неће бити из првих месеци после додељивања тих титула већ познији⁶. На годину 195. као *terminus post quem* указује и фиктивна адопција Септимија Севера од стране Марка Аурелија, као и консекрација Комода⁷.

Број императорских акламација забележен на натпису и покушај допуњавања изгубљеног броја година трибунске власти увлаче нас у замршене хронолошке проблеме. Истраживачи се

⁵ Уп. Kneissl, н. д., стр. 129 (Hasebroek, 80—81).

⁶ Необичне двочлане победничке титуле *Parthicus Arabicus* и *Parthicus Adiabenicus* изгласао је Сенат са жељом да подвуче значај царевих победа над вазалима парћанског цара. Септимије је, међутим, одбио ову почаст, „да не би“, како каже његов биограф, „изазвао Парћане“ (*S. H. A., vita Sev. 9, 11: excusavit et Parthicum nomen, ne Parthos lacesseret*). Стога се проширене титуле појављују само на раним натписима. Према Кнајслу, н. м., само 4 натписа из 195. године имају *Parth. Arab. Parth. Adiab.* према 14 са *Arab. Adiab.* Потребно је, међутим, додати да се титуле *Parth. Arab. Parth. Adiab.* појављују само у западним деловима Царства, док их на истоку, где је Септимије Север могао брже и непосредније да интервенише, нема ни на натписима, ни на новцу и папирусима.

⁷ Уп. Hasebroek, н. д., 88 sq. Септимије назива себе *divi M(arci) Pii f(ilius)* у вези са *trib. pot. III* (195. година) *imp. V* (то је прва императорска акламација у рату на истоку 195. године, в. ниже), а Комод се појављује као *divus frater* у вези са VI акламацијом Севера (која је такође уследила 195. године).

слажу да 8. акламацију (imp. VIII) треба везати за пад Бизанта⁸. Не постоји, међутим, сагласност у погледу датовања овог догађаја. Септимије Север је 193. године, крећући у рат против Песценија Нигера опседнуо утврђени град на Босфору, који је био пришао његовом противнику. Опсада је трајала три године. Бизант се предао, изнурен глађу, много времена после Нигерова пораза на Истоку, и после победоносних ратова против његових савезника у Месопотамији који су Северу донели 5., 6. и 7. акламацију. Вест о капитулацији Бизанта добио је Север још док је био у Месопотамији. Тада је по осми пут поздрављен као император. Платнауер ставља пад Бизанта у лето 196. године⁹, док Хазебрек помера овај догађај унатраг у месец децембар 195.¹⁰ За крај 195. опредељује се и Kneissl¹¹; A. S. Hoeу предлаже зиму 195. или рано пролеће 196, а Murphy 196. годину¹².

Главна тешкоћа у утврђивању хронологије догађаја 195—197. године, о којима наративни извори дају оскудне и не увек поуздане и прецизне податке, проистиче отуда што се на натписима и на новцу тог времена титула imp. VIII појављује са trib. pot. III (=10/XII 194—10/XII 195), trib. pot. IV и trib. pot. V¹³, док с друге

⁸ Уп. Hasebroek, н. д., 80; Fluss, s. v. *Severus*, RE (1923), 1962; A. S. Hoeу у „The Feriale Duranum“, ed. R. O. Fine, A. S. Hoeу and W. F. Snyder, Yale Classical Studies VII (1940), стр. 132, нап. 1; Murphy, н. д., 101; Kneissl, н. д., 135.

⁹ Н. д., стр. 96 и 103, позивајући се на Дионов податак (LXXIV, 12, 5) да је Бизант пао у време жетве. Податак истог писца (LXXIV, 12, 1) да је опсада трајала три године сматра преувеличаним.

¹⁰ Н. д., стр. 79 и д. Hasebroek сматра да је Септимије већ пре лета 196. био у Меџији, а пошто се, према Херодијану (3, 6, 10), повратак са Истока одиграо у зимским месецима, Септимије је морао да напусти Месопотамију пре краја 195. Пад Бизанта је претходио његовом поласку.

¹¹ Н. д., стр. 212, нап. 7.

¹² Hoeу, н. д., 132, нап. 1; Murphy, н. д., 101.

¹³ Проблемом неслагања царских акламација и година трибунске власти Септимија Севера бавили су се W. F. Snyder, *Note on the irregular Evidence upon the Date of the Beginning of the Year of the Tribunician Power during the Reigns of Septimius Severus and of Caracalla*, *Memoirs of the American Academy in Rome* 15 (1938), 62—69; M. Hammond, *The Tribunitian Day during the Early Empire*, *ibid.*, 23—61; E. Manni, *Per la cronologia di Settimio Severo e di Caracalla*, *Epigraphica* 12 (1950), 60—84 (уп. нарочито, за 8. акламацију која нас овде интересује, поглавље III: „L' VIII acclamazione di Settimio Severo e il cesarato di Caracalla“, стр. 80—84).

Примери за trib. pot. III imp. VIII своде се, изгледа, на натпис *CIL* VIII, 8835 (Мауретанија) и на много дискутовано писмо цара Септимија Севера граду Aezanoi у Малој Азији, *IGRR* IV, 566 у коме се прави алузија на победу код Бизанта и на уздизање Каракале на положај Цезара (в. ниже). Методски неоправдано, у оба случаја претпостављена је грешка каменоресца и предложено да се исправи бројка трибунске власти на IV (одн. 8').

Trib. pot. V imp. VIII објашњава се нормално тиме што следећа, 9. акламација пада у фебруар 197. Сем на натписима (уп. новији налаз из Киликије, *Année Epigraphique* 1965, бр. 313), ова комбинација је посведочена и на новцу, Cohen, *Sev.* 436, 438, 443—445, на типовима који се јављају и са imp. VIII. Немогућа је, напротив, комбинација trib. pot. V imp. VII на натпису G. E. Bean — T. B. Mitford, *Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963*, Wien 1965, стр. 35, бр. 40. На фотографији овог натписа види се иза броја VII велика вертикална пукотина

стране постоје сведочанства и за trib. pot. IV (=10/XII 195—10/XII 196) у вези са imp. VII¹⁴. Према првој од ових комбинација — trib. pot. III imp. VIII — осму акламацију је Север морао добити пре 10/XII 195, а према последњој — trib. pot. IV imp. VII — то се морало догодити после тог датума.

Ову противуречност решио је Е. Manni претпоставком да су за владе Севера употребљавана два начина рачунања године трибунске власти. Поред традиционалног рачунања (друге и следећих година трибунске власти) од 10. децембра, постојало је и рачунање од дана ступања цара на власт. У случају Септимије Севера овај dies imperii пада 9. априла. Према томе, за trib. pot. III и trib. pot. IV, које нас овде интересују, двојако рачунање изгледало би овако:

	Традиционално рачунање	Рачунање од дана ступања на власт
trib. pot. III	10/XII 194—10/XII 195	9/IV 195—9/IV 196
trib. pot. IV	10/XII 195—10/XII 196	9/IV 196—9/IV 197

Табела показује да се период од 10/XII 195 до 9/IV 196 може рачунати као trib. pot. III или trib. pot. IV већ према томе који се систем узме у обзир. Натписе са trib. pot. III imp. VIII морамо рачунати по царском датуму и ставити пре 9/IV 196, а натписе са trib. pot. IV imp. VII — по традиционалном рачунању и ставити их после 1 10/XII 195¹⁵. Да би се добио временски простор за натпис са trib. pot. IV imp. VII потребно је горњу границу померити мало унапред. Тако се долази на почетак 196. године као највероватније време када је пао Бизант и када је Северу додељена титула imp. VIII. То је истовремено и terminus post quem за наш натпис.

Terminus ante quem је почетак 197. године, када, после победа над другим супарником, Клодијем Албином, у Галији, Септимије Север постаје imp. IX и imp. X¹⁶. Овај термин се може још мало сузити ако се има у виду повод који је могао да наведе

тако да се мора претпоставити да је стајало VIII. На једном натпису из Мауретаније Caesariensis, Libya 1 (1953), 232, појављује се и trib. pot. VI imp. VIII. Пошто Септимије носи овде титулу *Parthicus Maximus*, година трибунске власти је тачна а број царских акламација погрешан. Натпис показује и друге неправилности.

¹⁴ За trib. pot. V imp. VII постоје такође, колико знам, само две епиграфске потврде, обе из Италије: CIL X, 6437 (Privernum) и CIL XI, 8 (Ravenna).

¹⁵ Уп. Manni, н. д., стр. 80: „Il mistero è ormai facilmente comprensibile se si ammette la coesistenza dei due computi da noi indicati per Severo: la VIII acclamazione è posteriore al 10 dicembre 195, ma è anteriore al 9 aprile 196“.

¹⁶ Одлучујућа је била битка код Лиона фебруара 197, после које је Север добио титулу imp. X, уп. Platnauer, н. д., 108 sq., Fluss, н. д., 1966, Hoyer, н. д., 132, н. 1. Не знамо шта је био повод за додељивање титуле imp. IX. Hasebroek мисли да је битки код Лиона претходио сукоб код Trinurtium-a. И Hoyer узје за овај сукоб imp. IX.

Дасарећане да подигну споменик цару. Као што се види из писма Езанитима (*IGRR IV*, 566, в. напред нап. 13), које се на основу титула *δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ γ', αὐτοκράτωρ τὸ η'* мора датovati пре 9/IV 196, Септимије Север се задржао на Истоку извесно време после пада Бизанта. Затим је кренуо преко Балканског полуострва на Запад, најпре у Рим, а онда у Галију да се обрачуна са Клодијем Албином. О томе којим се путем вратио са Истока, постоји само податак у његовом животопису *SHA*, v. *Sev.* 10, 3: *et cum iret contra Albinum, in itinere apud Viminacium filium suum maiorem Bassianum adposito Aurelii Antonini nomine Caesarem appellavit.*¹⁷ На основу овога се закључује да је средином 196. већ био у Виминацију и да је одатле преко Паноније дошао у Рим. До одлуке Дасарећана да поставе почасни споменик цару највероватније је дошло у време када се очекивао његов повратак са Истока, било да се рачунало с могућношћу да се цар врати виз Егнатијом и, према томе, да прође кроз сам Лихнид, било да се сматрало опортуним, када су стигле вести о његовим победама, да се на овај начин манифестује лојалност и оданост новом владару. Чини ми се стога да нећемо погрешити ако наш натпис датујемо у прву половину 196. године и годину трибунске власти у њему допунимо са IV, одн. *δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ δ'*. Број конзулске власти, који је на натпису такође оштећен, не чини никакве тешкоће: Септимије Север је узео конзулску власт по други пут 194., а по трећи тек 202. године.

Београд.

Фанула Папазоглу.

R É S U M É

Fanoula Papazoglou: UNE INSCRIPTION HONORIFIQUE DE SEPTIME SÈVÈRE DE LYCHNIDOS

L'inscription Fig. 1 et texte p. 158/9 est inscrite sur une base encastrée dans le murextérieur de l'église de St. Sophie à Ohrid, au-dessous d'une autre inscription latine, publiée en 1933 par N. Vulić (n. 1). La base est renversée horizontalement de sorte que son côté gauche effleure la surface du terrain, tandis que son sommet (avec le début de l'inscription) est couvert par un mur perpendiculaire. Sur la partie gauche (inférieure) de la base les lettres sont parfaitement conservées; de la moitié droite de l'inscription, au contraire, il ne subsiste plus aucune trace. La différence de l'état de conservation indique, sans aucun doute, que, jusqu'à une époque bien proche, la pierre a du être à moitié couverte par le sol que ce n'est qu'au cours de quelques

¹⁷ Податак у *SHA* да је Каракала у Виминацију проглашен за Цезара, и да је тамо добио име *Aurelius Antoninus* у супротности је с поменутиим Септимијевим писмом Езанитима, у коме се Каракала назива Аурелије Антонин и где се чини алузија на његово уздицање на положај Цезара. То је био разлог што је доведена у сумњу година трибунске власти којом се датује ово писмо. Међутим, очигледно је да треба дати предност писму као званичном документу испред *Vitae*. О томе како је у биографији могло доћи до грешке в. Manni, н. д., 81 и д. Ипак, како наглашава и сам Мани, цело питање се мора сматрати још увек отвореним. Нико није, колико ми је познато, довео у сумњу пролаз Севера кроз Виминацијум.

travaux récents de conservation que la partie bien conservée en fut dégagée et mise au jour. Ceci explique aussi le fait étrange que ni Hahn, ni Vulic lui-même ne l'ont pas remarquée.

La discussion des problèmes posés par la restitution de l'inscription mutilée et surtout par l'établissement de la puissance tribunitienne correspondant à l'acclamation impériale VIII mène à la conclusion que l'inscription date de la première moitié de l'an 196. C'est à la nouvelle des victoires remportées par Septime Sévère en Orient (Pescennius Niger, Adiabènes, Arabes, Byzantion), au moment où l'on attendait le retour de l'empereur triomphant, que „les archontes, la boulè et le démos des Dassarètes” ont jugé opportun de lui ériger un monument honorifique, soit qu'ils espéraient voir Sévère passer par Lychnidos, la capitale de leur koinon, soit pour manifester leur fidélité au nouveau maître de l'Empire.

AESCHYLUS, *SEPTEM* 652—657

O dis abominanda, per lacrimabiles
uersata furias, Oedipi gens et mea:
nunc heu paternae fine potiuntur preces!
At omnis absit fletus; haud plangendo opus,
ne maior hoc dolore nascatur dolor.

PROMETHEUS 365—74

Quid? mole patula nunc iners propter freta
marina corpus infimis radicibus
urgetur Aetnae (Mulciber celso in iugo
massas fatigat) — mox sed ardescens latex
crumpet antro mollia in Trinacriae
ridentis arua non forando uertice;
scatebrisque abundans flammeis, aestu dolor
Typhonis efferuescet insatiabili,
quamquam Tonantis igne cinefactus iacet.

Bedford (England).

Translated by
G. M. Lee